

תוכן העניינים

ט	פתח דבר
יא	מבוא
יג	כללי ההעתקה
יד	מפתח הסימנים
טז	מהדורות מדרשי ההלכה שעל פיהן סומנו העמודים
טז	רשימת קיצורי המקורות
1	מכילתא דר"י
153	מכילתא דרשב"י
187	ספרי במדבר
214	ספרי זוטא במדבר
227	ספרי דברים
338	מכילתא דברים
358	מפתח כתבי היד

פתח דבר

באחד ממאמריו הראשונים על הגניזה הקהירית הביע ש"ז שכטר את תחושתו האישית לנוכח המספר העצום של הקטעים שרכש וכתב: 'איני יכול להתגבר על רגשות העצבות האופפים אותי בידעי שלא אהיה מסוגל לראות את כל ההשלכות של קטעי הגניזה על ידיעותינו בדבר היהודים והיהדות. עבודת המחקר [של הקטעים] אינה בהישג ידו של אדם אחד ואף לא של דור אחד. היא תדרוש מומחים רבים ותארך זמן ממושך יותר מחיי אדם. מכל מקום, כדברי האמרה הקדומה, "לא עליך המלאכה לגמור ואי אתה בן חורין ליבטל ממנה" (S. 29–30). אכן, אין ספק ששכטר צדק בהערכתו. עברו למעלה ממאה שנה מגילוייה הרשמי של הגניזה בקהיר ואף על פי שחלה התקדמות רבה בחקר הגניזה למקצועותיה עדיין רחוקים אנו מאוד מהשלמת מחקרה.

לפני חמש שנים יזם דב פרידברג את הקמתו ומימונו של 'מפעל פרידברג לפרסום הגניזה' (Friedberg Genizah Project). מפעל זה הציב לעצמו מטרה לקדם את מחקר הגניזה הקהירית בעזרת זיהוי סדיר של רבבות קטעים, קטלוגם, הקלדתם, ריכוזם במאגר ממוחשב ופרסומם. מלאכת הקמתו של המפעל, ארגונו וניהולו הופקדה בידי הפרופסורים יעקב אלמן, נחמן דנציג ויהודה שיפמן בריכוזו של ר' ראובן רובלוב. צוות זה שקד על הקמת קבוצות עבודה מקצועיות בתחומים המגוונים של החומר ועל קביעת נהלים ודרכי עבודה אחידים לקבוצות הפועלות במרכזי מחקר שונים בארץ ובעולם.

ריכוז קבוצות העבודה בתחום מדרשי ההלכה הוטל עליי. בהקלדת הקטעים על פי תצלומים לקחו חלק תלמידי ליאורה אליאס, יהורם ביטון וחנן בירנצוויג, ותודתי נתונה להם בזאת. בדיקת ההעתקות נעשתה על ידי. בדרך כלל לא הסתפקתי בתצלומים אלא בדקתי את ההעתקות על פי קטעי הגניזה המקוריים שבספרייה. כך נהגתי בקטעים השמורים בספריות אוקספורד, קיימברידג', לונדון ומנצ'סטר באנגליה, בספריות ניו יורק ופילדלפיה ובאוסף כתבי היד של ליהמן בארצות הברית, באוסף פירקוביץ בסנקט פטרבורג ובספריית יהודה נחום בחולון. את גוף קטע קויפמן בספרייה בבודפשט בדק עבורי ד"ר סיני תוראן. הקטעים השמורים בספריית אליאנס ובאוסף מוצרי פריז ובאוסף אנטונין בסנקט פטרבורג נבדקו על פי תצלומים בלבד. הוא הדין לקטעים מ'גניזת אירופה' השמורים בארכיונים האיטלקיים במודנה ובנונגנטולה.

השתמרותם החלקית והלקויה של קטעי גניזה רבים הציבה בפניי אתגר לא פשוט בהעתקה אחראית של כל החומר הקריא ששרד בהם. לעתים קרובות השקעתי מאמצים ניכרים בעיון נוקב בגוף כתב היד בסיוע מנורה מגדילה או מנורה אולטרה-סגולית בניסיון לפענח אות דהויה או מילה מטושטשת, שמקצת שרידיהן לא נראו כלל בתצלומים. יגיעה רבה הייתה כרוכה גם בהגהות החוזרות והנשנות של החומר בשלבי העתקתו והכנתו לדפוס. אודה ולא אבוש כי לפרקים עלו בי הרהורי שאלה: מה לי ולצרה הזו. אולם ההכרה בחשיבותה של העתקה קפדנית של החומר, שהיא תנאי הכרחי להצבת בסיס איתן לקידום מחקרם של מדרשי ההלכה בעתיד, נסכה בי כוחות מחודשים שחיוקוני ברגעי חולשה וסייעו לי להשלים את המלאכה.

ניסיתי להוציא מתחת ידי עבודה מדויקת, אולם בהתחשב במצב השתמרותם של הקטעים ובהיקפה הנרחב של העבודה כמעט בלתי אפשרי להינצל באופן מוחלט מטעויות קריאה או משיבושי הקלדה, הגהה והדפסה. תחילה שקלתי את האפשרות לפרסם בצד ההעתקות תצלומים טובים של הקטעים, אשר יאפשרו לקורא לבדוק את קריאותיי. תכנית זו נדחתה מחמת עלותה הכספית הגבוהה, אולם ייתכן כי לפרסום הממוחשב של החומר בעתיד ניתן יהיה לצרף תצלומים.

בספר זה מוצגים אפוא בפני הלומדים והמלומדים, תחת קורת גג אחת, כל קטעי הגניזה של מדרשי ההלכה, שעד עתה היו מפורזים ומפורדים בין ספריות העמים ברחבי העולם. מקצת הקטעים הם שרידים של מדרשי ההלכה שעדיין לא נתפרסמו, ואילו הקטעים מן המדרשים הידועים, ובראשם הקטעים המעולים של מכילתא דר' ישמעאל, כוללים מאות רבות של נוסחאות ייחודיות ומאירות עיניים המרימות תרומה מכרעת לשחזור נוסחם המקורי של המדרשים ולהבנתם.

בכרך זה הובאו העתקות קטעי הגניזה של שישה מדרשים: מכילתא דר' שמעון בר יוחאי, מכילתא דר' ישמעאל, ספרי במדבר, ספרי זוטא במדבר, ספרי דברים ומכילתא דברים. בכרך הבא יובאו אי"ה קטעי הגניזה הרבים של הספרא, שמספר דפיהם שווה פחות או יותר למספר הכולל של הדפים בששת המדרשים המודפסים בכרך זה.

כאן המקום להודות מקרב לב לדב פרידברג, היוזם של מפעל פרסום קטעי הגניזה, שמימן ברוחב לב את העבודה הרבה הכרוכה בהכנת ספר זה ואף הרים תרומה נדיבה ביותר להוצאת הספר לאור. העניין האישי שגילה בחקר מדרשי ההלכה ובקידום לימודם בידי חוקרים ובני תורה כאחד עודדו אותי להעמיס על שכמי את המשימה הכבדה הזו. אסיר תודה אני אף לר' ראובן רובלוב, המרכז בנאמנות וביעילות מרובה את מלאכת הביצוע של המפעל. ביחסו החם והאהוד ובאמון האישי שהקרין כלפיי השרה אווירה נעימה בכל שלבי התכנון והביצוע של העבודה.

כן יעמדו על הברכה הפרופסורים יעקב אלמן, נחמן דנציג ויהודה שיפמן, שעיצבו את היסודות הארגוניים והמדעיים של המפעל כולו בראשית הדרך, פרופסור יוסף (ג'ים) דיימונד, שקיבל לידו את שרביט הניצוח על המפעל בשלביו המתקדמים תחת קורת הגג של אוניברסיטת וטרלו בקנדה, ד"ר עזרא שבט, שהודיע לי על קטעי מדרש חדשים שהצליח לזהות, פרופסור דניאל בויראין, שהעמיד לרשותי את התצלומים הטובים של מכילתא דר' ישמעאל שרכש בשעתו, תמר לייטר, שריכזה בנאמנות את הזמנת תצלומי הקטעים מהספריות ברחבי העולם, ואודיה לביא, שעסקה בהדפסתו הסופית של הספר במיומנות ובדייקנות.

חובה נעימה היא להודות גם לִדן בנוביץ מנהל הוצאת מאגנס, אשר ניצח על מלאכת הכנת הספר במיומנות רבה, לטלי אמיר, אשר ערכה את לשונו של הספר בטוב טעם ודעת, לרם גולדברג, אשר שקד באמונה על הבאת הספר לדפוס, וליוני גמליאל ממסדרת 'תוים' אשר השקיע מאמץ בעימוד מדויק ככל האפשר של דפי הגניזה.

את 'פתח דבר' בספרי 'אוצר כתבי-יד של מדרשי ההלכה' סיימתי בציטוט מדברי ש"י עגנון בהרצאה שנשא לרגל מלאות מאה שנה לחברת 'מקיצי נרדמים': 'כגורל עמנו שהפיצו השם בכל הארצות כן גורל ספרינו. ואולי קשה גורלם של ספריהם של ישראל מגורלם של ישראל, שיש מקומות שאין שם יהודים אבל ספריהם של יהודים מצויים שם'. הנני תקווה כי הפרסום המלא של קטעי הגניזה של מדרשי ההלכה, שעוקיהם קובצו מחדש מספריות העולם, יסייע ביד כל השוקדים על החזרת עטרת דבריהם של התנאים ליושנה.

מנחם י' כהנא

ערה"ש תשס"ה, החוג לתלמוד, האוניברסיטה העברית בירושלים

מבוא

תרומת הגניזה הקהירית למחקר מדרשי ההלכה ניכרת במיוחד בשני תחומים. התחום הראשון, הנוגע גם לשאר חלקיה של ספרות התורה שבעל פה, הוא חשיפת מסורת הנוסח המזרחית הקדומה המשתקפת ברבים מקטעי הגניזה. מסורת מזרחית זו עולה בהרבה על מסורת הנוסח המערבית, המאוחרת יחסית, של הדפוס ושל כתבי היד השלמים, שעל פיה נערכו המהדורות הביקורתיות של מדרשי ההלכה. הליקויים של כתבי היד המערביים נובעים מן השיבושים הרבים שנפלו בהם בשלשלת הארוכה של המסירה וכן מן העיבודים המכוונים שהוכנסו בהם. דרך לימודם של חכמי אשכנז וצרפת ונוהגם התדיר להגיה את הטקסטים הטביעו את חותמם על כתבי היד שיצאו מתחת ידם. מגמות העיבוד העיקריות בכתבי היד המערביים של מדרשי ההלכה הן פישוט הדרשות ופישוט לשונן, קיצור, ביטול כפילויות, סילוק קשיים פרשניים וענייניים וכן התאמת הדרשות למסורת הרווחת והסמכותית יותר של המשנה והתלמוד הבבלי או של ההלכה המאוחרת. לעומת זאת עדי הנוסח המזרחיים שנמצאו בגניזה עברו שיפוצים מועטים יחסית ולכן נשמרו בהם נוסחאות ייחודיות ומקוריות רבות ביותר, והן מסייעות לשחזור נוסחם הראשוני של המדרשים ולפרשנות מחודשת של דרשות רבות.

תרומת המסורת המזרחית של קטעי הגניזה באה לידי ביטוי גם בעניינים כלליים יותר בחקר המדרשים, כגון שחזור החלוקה המקורית של המדרשים השונים, הכרת המינוח המדרשי, לימוד דרכי המדרש והתפתחותן, חידוד ההבדלים בין האסכולות המדרשיות של דבי ר' ישמעאל ודבי ר' עקיבא, בירור זיקת המדרשים לחיבורים תלמודיים אחרים, הבחנה בין רבדים של עריכה וחשיפת העריכה המגמתית של המדרשים. בד בבד מרימות נוסחאות הגניזה תרומה משמעותית בשחזור נוסח המקרא שעמד בפני התנאים, בקידום מחקר לשון חכמים מבחינת אוצר המילים, הכתיב, הפונולוגיה והמורפולוגיה ועוד. למעשה אין כמעט מקצוע ממדעי היהדות שאינו יכול להיעזר בהן ולו בעקיפין. בדרשות רבות אחרות מאששות נוסחאות הגניזה המזרחיות את נוסחאות העדים המערביים, וברי שבמקרים אלו על החוקר לנסות ולפרנס את הנוסח המשותף של שני הענפים ולא למחר ולהגיהו, כפי שנהגו לעתים מזומנות הפרשנים הקדומים וכן רוב המהדירים הביקורתיים של מדרשי ההלכה.

התחום השני של תרומת הגניזה הקהירית למחקר מדרשי ההלכה, שכמעט לא מצאנו כיוצא בו בשאר ענפיה של ספרות התלמוד הקלסית, הוא שחזור מדרשים אבודים. כידוע, רק ארבעה מדרשי הלכה הגיעו לידנו בשלמותם: מכילתא דר' ישמעאל לשמות, ספרא לויקרא, ספרי במדבר וספרי דברים. לעומת זאת בגניזה נתגלו גם קטעים רבים של מכילתא דר' שמעון בן יוחאי לשמות ומספר קטעים של ספרי זוטא לבמדבר ושל המכילתא לדברים.¹ דומה שקשה להפריז בהערכת תרומתם של קטעים חדשים אלו על גופי התורה הכלולים בהם למחקר מדעי היהדות.²

תיאור מפורט של עדי הנוסח הישירים של מדרשי ההלכה הובא בספרי 'אוצר כתבי-יד של מדרשי ההלכה: שחזור העותקים ותיאורם', שיצא לאור בירושלים בשנת תשנ"ה. בספר זה פורטו כל הדפים ממדרשי ההלכה שזוהו בגניזה, מתוך ניסיון לצרפם מחדש לעותקים המקוריים שלהם לפני שנתלשו ונתפזרו לכל עבר.³ בספר הנוכחי, שבמובן מסוים הוא המשכו הטבעי של האוצר, הובאו העתקות של דפי הגניזה ממדרשי ההלכה שתוארו באוצר וכן העתקות של ליקוטי גניזה המצטטים מובאות ארוכות ממדרשי ההלכה שנסקרו

1 קטעים מן המדרש ספרי זוטא דברים לא נתגלו לפי שעה בגניזה.

2 לפירוט ולהדגמת תרומת הגניזה בשני תחומים אלה ראה, M. Kahana, 'The Tannaitic Midrashim', S. C. Reif (ed.), pp. 59–73 *The Cambridge Genizah Collections: Their Contents and Significance*, Cambridge 2002.

3 לעקרונות הצירופים לתולדות מחקר קטעי הגניזה של מדרשי ההלכה, לניתוח הממצאים במדרשים השונים ולמסקנות כלליות הנגזרות מכך ראה שם, עמ' 13–27.

שם. לאחר פרסום האוצר זוהו תשעה דפים נוספים של מדרשי ההלכה, והם צורפו לספר זה,⁴ ועוד שני קטעי גניזה קטנים המשלימים דפים שכבר זוהו בעבר.⁵ נוסף על הקטעים הבטוחים מן הגניזה הקהירית נכללו בספר גם דפים מאוסף פירקוביץ בסנקט פטרבורג, ששאלת מקורם המדויק עדיין לא נתלבנה באופן סופי.⁶ להשלמת התמונה הובאו בספר גם עשרים דפים מ'גניזת אירופה' שנשתמרו בארכיונים האיטלקיים במודנה ובנוונטולה, עשרה דפים תימניים שזוהו בספרייתו של יהודה נחום מחולון, דף אחד מאוסף כתבי היד של ליהמן בניו יורק ועוד ארבעה עשר דפים מכתב יד ספרדי של ספרי במדבר ודברים מספריית הסמינר התאולוגי בניו יורק.⁷ מן המכילתא דרשב"י הובאו בספר רק דפים שלא נכללו במהדורת אפשטיין ומלמד – מקצתם דפים הכוללים חומר שלא פורסם עד עתה⁸ – או שנדפסו במהדורה זו על פי קטעים פגומים שחלקים נוספים שלהם נתגלו רק לאחר פרסום המהדורה.⁹

הספר כולל העתקות של 391 עמודים לפי החלוקה הזאת: מכילתא דר"י – 154 עמודים; מכילתא דרשב"י – 48 עמודים; ספרי במדבר – 27 עמודים; ספרי זוטא במדבר – 14 עמודים; ספרי דברים – 124 עמודים; מכילתא דברים – 24 עמודים. בעבר כבר פורסמו בבמות שונות 51 מעמודי הספר, רובם מן המדרשים האבודים, אולם הם נבדקו בקפדנות מחדש על פי הקטעים גופם שבספריות ולעתים מזומנות יש הבדלים גדולים בין ההעתקות בספר זה ובין ההעתקות הקודמות.¹⁰ עוד 18 עמודים, רובם ממכילתא דרשב"י, הודפסו בעבר במקוטע ועתה הושלם הרבה מן החסר בהם בעזרת קטעים נוספים שנתגלו מהם. לא ראיתי טעם למנות כרוכל את השינויים בין ההעתקות בספר זה ובין ההעתקות הקודמות. המעיין יוכל לעמוד עליהם באמצעות השוואה בין הפרסומים. קטע אחד שפורסם בזמנו בידי שכטר לא אותר מחדש והוא הובא כאן על פי הפרסום הקודם עם כמה הצעות אחרות להשלמת הקרחת.¹¹

הספר שלפנינו אינו כולל דיונים בטיבן של נוסחאות הגניזה בהשוואה לעדי נוסח אחרים. דיון מעין זה דורש עוד שנים ארוכות של מחקר מאומץ בידי חוקרים המתמחים בדיסציפלינות מגוונות. אפילו עותקי גניזה ידועים – דוגמת עותק א של מכילתא דר"י, שמבחר מנוסחאותיו זכו לספרות מחקר ענפה יחסית¹² ואף

4 מכילתא דר"י, מס' 7, 12, 71, 84; ספרי במדבר, מס' 21–22, 24–25; ספרי דברים, מס' 84–85, 117–120.

5 ספרי דברים, מס' 78, 90.

6 ראה אוצר, עמ' 19 הערה 24, והשווה מאמרם המסכם של ד' אלקין ומ' בן-ששון, 'אברהם פירקוביץ' וגניזות קהיר', פעמים 90 (תשס"ב), עמ' 71–80. על האמור שם יש להוסיף את העובדה שלכ"י פירקוביץ A II 272, הכולל בין השאר את חלק הארי של מדרש קהלת רבה ונותרה בו רשימת בעלים 'קדש ליי אלהינו אלהי ישראל על עדת בני מקרא יש' צו' לכניסת דאר אלכזאן ושולם' (ראה עליו מאמרי, 'גניזת מדרש בספריות לנינגראד ומוסקבה', אסופות ו [תשנ"ב], עמ' 5) מצטרפים שני דפי גניזה מקייברידג', כפי שציין פ"ד מנדל, 'מדרש איכה רבת': מבוא ומהדורה ביקורתית לפרשה השלישית, א, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ו, עמ' 41, 51.

7 כתבי יד מערביים הכוללים יותר מעשרים וחמישה דפים רצופים לא נכללו בספר, השווה אוצר, עמ' 28.

8 ראה במיוחד מכילתא דרשב"י מס' 5–6, 21–22, 38–42, 44–45, 47.

9 לא ראיתי טעם להדפיס מחדש את כל הקטעים שפרסמו אפשטיין ומלמד. ההעתקה במהדורתם נעשתה בדרך כלל בדייקנות מרובה ורק לעתים נדירות אפשר לתקן את קריאת המהדירים על פי כתבי היד המקוריים (לסקירה כללית של מהדורה זו ראה כהנא, מכילתות, עמ' 118–122. דוגמה לטעות שנפלה בה ראה שם, עמ' 134). כמו כן לא הדפסתי כאן מחדש את נוסח מכילתא דרשב"י לפרשת עמלק על פי הילקוט התימני שעליו ייסדתי את המהדורה החדשה שהוצאתי לפרשה זו (ראה שם, עמ' 145–197).

10 לדוגמה מובהקת ראה למשל מכילתא דברים, מס' 12 (השווה אוצר, עמ' 16).

11 ראה מכילתא דברים, מס' 10–11, 14–15.

12 ראה י' קוטשר, 'קטעי גניזה למכילתא דר' ישמעאל: אבות טקסטים, לשוננו לב (תשכ"ח), עמ' 103–116; ש' אברמסון, 'ארבעה עניינות במדרשי הלכה', סיני לו (תשל"ד), עמ' ז–ה; ש' ליברמן, 'פיסקא חדשה במכילתא ופירושה', סיני לח (תשל"ד), עמ' א–ג; צ"מ רבינוביץ, 'שני קטעים ממכילתא דר' ישמעאל', הנ"ל, גנוי מדרש, עמ' 1–14; ד' בווארין, 'מן האור הגנוז: לנוסח המקורי של המכילתא דר' ישמעאל', סידרא ב (תשמ"ו), עמ' 5–13; הנ"ל, 'ללקסיקון התלמודי III: הערות ללקסיקוגרפיות למכילתא דר' ישמעאל', תעודה ד (תשמ"ו), עמ' 115–122; הנ"ל, 'ללקסיקון התלמודי IV, תעודה ו (תשמ"ח), עמ' 63–65; הנ"ל, 'ללקסיקון התלמודי V, מ"צ קדרי וש' שרביט (עורכים), מחקרים בלשון העברית ובספרות התלמודית מוקדשים לזכרו של ד"ר מנחם מורשת, רמת גן תש"ן, עמ' 35–41; הנ"ל, 'ללקסיקון התלמודי VI, מ' בראש ר

הוקדשה לו עבודת מחקר לעצמה¹³ – עוד דורשים עיון מעמיק בשורה ארוכה מאוד של דרשות ונוסחאות יחידאיות שעד כה לא נידונו בספרות המחקר. ואכן, מטרתו העיקרית של הספר הנוכחי היא לעודד מחקרים מעין אלה. כמו כן לא צוינו בספר השיבושים שנפלו בנוסחאות הגניזה. רובם נבעו מטעויות גרפיות ומהשמטות מחמת הדומות, כפי שיכול הקורא בנקל להסיק מהשוואתם לנוסח המקובל.

טיבם של עותקי הגניזה אינו אחיד. למשל, במכילתא דר"י עותק א ועותק ג הם עותקים מעולים המשופעים בנוסחאות מקוריות ייחודיות,¹⁴ עותק ב הוא עותק בינוני, בעותק ד שולבו לשונות פירוש¹⁵ ואילו עותק ו כולל תוספות בלתי מקוריות ונוסחאות מעובדות בהשראת הבבלי, המשותפות לו ולמסורת הנוסח המערבית.¹⁶ בעותקים אחרים, דוגמת עותק ו של ספרי דברים, שולבו קיצורים והפניות למשנה ולתלמוד הבבלי.¹⁷ אולם מחקר טיבם של רוב עותקי הגניזה עדיין בחיתוליו, ובספר זה לא עסקתי בו כלל. הסתפקתי בהפניה לתיאורם הראשוני של העותקים באוצר, והנני מקווה שהפרסום המלא הניתן כאן של כל עותקי המדרשים בגניזה יקדם מאוד את לימודם ומחקרם.

כללי ההעתקה

כל עמוד הועתק כמות שהוא, שורה כנגד שורה בכתב היד, מתוך ניסיון לשקף בהעתקה את צורתו המקורית של העמוד. קטעים שהיו שייכים במקורם לדף אחד הועתקו יחד.

מספור השורות נעשה על פי השורות שנשתמרו בכתב היד. במקרים בודדים של קטעים מעותקים בעלי מספר שורות אחיד נקבע מספור השורות בהתאמה אל מספר השורות בדף המקורי של כתב היד ולא על פי מספר השורות שנשתמרו. בקטעים שהשורה הראשונה או האחרונה שלהם היא השורה הראשונה או האחרונה בכתב היד המקורי נוסף בראש העמוד או בסופו סימן המעיד על כך (ראה להלן במפתח הסימנים). רווחים מקוריים בתוך השורה או בין השורות הועתקו במידת האפשר כמות שהם במקור.

בהעתקה ניסיתי כמיטב יכולתי לשקף את האותיות הכתובות בכתב היד ולא את מה שצריך לכאורה להיות כתוב. עם זאת באותיות דומות כגון ב–כ, ד–ר, י–ו, שבכתבי יד מסוימים קשה להבחין ביניהן, נקטתי את שיטת הקריאה המיטיבה. במקומות של ספקות קשים להכרעה הובאה האפשרות המיטיבה בפנים והקריאה החלופית הובאה בהערות.

במילים שהוגחו ביד הסופר הובא בדרך כלל הנוסח לפני ההגהה בפנים והנוסח אחר ההגהה בהערות. מילה שבשל אילוצי מקום כתבה הסופר באלכסון או מעל השורה הובאה במקומה בלא סוגריים. תוספות קצרות ביד הסופר או ביד אחר שנוספו מעל השורה או בגיליון שולבו בנוסח הפנים בתוך סוגריים מזויים. תוספות ארוכות ששילובן בגוף כתב היד עלול היה לפגום בצורת הדף הובאו בהערות. מחיקות הסופר הובאו בפנים בתוך סוגריים מסולסלים.

קיצורי מילים סומנו בגרש לאחר האות האחרונה ולא בנקודה מעליה כנהוג בכתבי היד. הקיצור השגור 'ת'ל' (=תלמוד לומר) הועתק בדרך כלל כך, בגרשיים, וזאת בהשפעת מנהג הסופרים לכתוב נקודת קיצור

וד' רוזנטל (עורכים), מחקרי תלמוד, ב, ירושלים תשנ"ג, עמ' 13–24; מ' קיסטר, 'תלישה בשבת והפולמוס הנוצרי-יהודי', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ג (תשמ"ד), עמ' 356–359; הנ"ל, 'אבות דר' נתן: עיונים בבעיות נוסח, עריכה ופרשנות', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ד, עמ' 227; מ' כהנא, אקדמות להוצאה חדשה של ספרי במדבר, ירושלים תשמ"ב, עמ' 150–151; הנ"ל, 'מהדורות המכילתא דרבי ישמעאל לשמות בראי קטעי הגניזה', תרביץ נה (תשמ"ו), עמ' 493–515; הנ"ל, מכילתות, עמ' 66–113; הנ"ל, 'סו"ד', עמ' 166, 218–220, 278; א' שמאע, 'מכילתא דעריית: מבוא, נוסח והערות פירוש', עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תש"ס, עמ' 77–81.

13 ראה ל' אליאס, 'המכילתא דרבי ישמעאל על פי עותק מעולה מן הגניזה', עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ז.

14 על עותק א ראה לעיל; על עותק ג ראה כהנא, מכילתות, עמ' 67–107.

15 ראה להלן בהערות למכילתא דר"י, מס' 40, 48.

16 ראה כהנא, מכילתות, עמ' 103, 106–108.

17 ראה כהנא, 'סו"ד', עמ' 371 הערה 19.

אחת מעל האות ת ונקודת קיצור שנייה סמוכה לה מעל האות ל בצדו הימני של דגל האות. רק במקרים של רווח גדול בין שתי האותיות הועתק: ת' ל'. מילה מקוצרת שיש עליה כמה סימני קיצור הועתקה עם סימן קיצור אחד לאחר האות האחרונה, וזאת במגמה להקל על איתורן של מילים אלו בחיפוש ממוחשב. נקודות מעל מילים שלמות הועתקו כגרש.

שם ה' צוין באותיות יי בלא ניסיון לחקות את דרך כתיבתו בגוף כתב היד. אותיות מילוי בסופי שורות לא הועתקו אלא אם יש בהן שינוי בהשוואה למילה בראש השורה הבאה או אם תחילת השורה הבאה לא נשתמרה.

ניקודי מילים, שלעתיים מוזמנות קשה לדעת אם נכתבו ביד הסופר או ביד אחר, הובאו באופן חלקי. סימני פיסוק רגילים בכתב היד לא הועתקו באופן סדיר, וזאת מחמת הקושי התדיר להבחין בין נקודות פיסוק (שרבות מהן ניטשטשו) ובין פליטות קולמוס של הסופר וכתמי לכלוך שנוספו לכתב היד במהלך השנים. סימני פיסוק ראשיים בסופי משפטים או הלכות הועתקו לרוב בצורה דומה לצורתן בכתב היד (נקודה, נקודתיים, עיגול), אך גם בכך לא ננקטה אחידות גמורה. סימני הטעמים שנוספו במקצת כתבי היד לא הועתקו. בהשלמת הקרחות (בתוך סוגריים מרובעים) לא נקטתי עקיבות. קרחות קצרות של עותקים שנוסחו הבסיסי ידוע פחות או יותר נטיית להשלים, ואילו קרחות ארוכות או קרחות של עותקים שמסורת הנוסח שלהם אינה ידועה ממקור אחר השארתי בדרך כלל כמות שהן ללא השלמה.

בראש כל דף צוין מקורו המדויק (עיר, ספרייה, אוסף, סיגנטורה, מספר הדף, עמוד) ופירוט מדויק של תכולתו על פי העמודים והשורות שבהם הוא נפתח ומסתיים במהדורת המדרש. בהערה לכותרת צוין מספרו של העותק שאליו משתייך הדף בתוספת הפניה לעמוד שבו הוא תואר באוצר. בקטעים שהודפסו בעבר נוסף מידע על מקום הדפסתם. לא צוינו פרטים אחרים: מידותיו של הדף, מצב השתמרותו, מצע הכתיבה – קלף או נייר, הערכה פלאוגראפית ראשונית על מקום הכתיבה וקביעת צורת הכתב של האותיות – מרובע, בינוני או רהוט, סימני חלוקה, ניקוד והטעמה וכן הערכה ראשונית על טיבו ואופיו של העותק. הקורא יוכל למצוא פרטים אלו באוצר.

בכל דף הובאה העתקת עמוד ב מיד לאחר העתקת עמוד א. סידור הדפים נעשה על פי סדר המדרשים ולא על פי סדר הדפים בכל עותק ועותק.

מפתח הסימנים

סימנים בגוף הטקסט ובכותרות

[]	קרחה שנוצרה מקרע בכתב היד או מאותיות שניטשטשו. הרווח בין הסוגריים מציינ את גודלה של הקרחה.
< >	תוספת או תיקון ביד הסופר.
<< >>	תוספת או תיקון ביד אחר.
{ }	מחיקה ביד הסופר (כולל מחיקה שייחוסה לסופר אינו ודאי).
ˆ	אות שנשתמרה באופן חלקי או אות שקריאתה אינה בטוחה.
⌈ ⌋	תחילת עמוד שהשורה הראשונה שלו היא השורה הראשונה בכתב היד.
⌌ ⌍	סוף עמוד שהשורה האחרונה שלו היא השורה האחרונה בכתב היד.
עמ' Y/X	עמ' X שורה Y במהדורת המדרש שעל פיה סומנו מספרי העמודים.

סימנים וקיצורים בהערות

מע"ה	מעל השורה	סוף לימא	[
נ' / נוסף	נוסף	קריאה מסופקת	?
ע"א	עמוד א	אחר הגהה	א"ה
ע"ב	עמוד ב	ביד אחר	ב"א
צ"ל	צריך להיות	ביד הסופר	ב"ס
ק"ה	קודם הגהה	חסר	ח'
שו' / שורה, שורות		מחמת הדומות	מ"ה
		מדרש הגדול	מה"ג

מהדורות מדרשי ההלכה שעל פיהן סומנו העמודים
מכילתא דר' ישמעאל, מהד' ח"ש הורוביץ, נערכה והושלמה בידי י"א רבין, פרנקפורט תרצ"א
מכילתא דר' שמעון בן יוחאי, הוכנה וסודרה בידי י"נ הלוי אפשטיין לאחר פטירתו נערכה והושלמה בידי
תלמידו ע"צ מלמד, ירושלים תשל"ט²
ספרי במדבר, מהד' ח"ש הורוביץ, לייפציג תרע"ז
ספרי זוטא במדבר, מהד' ח"ש הורוביץ, לייפציג תרע"ז
ספרי דברים, מהד' א"א פינקלשטיין, ניו יורק תשכ"ט²
מדרש תנאים, א-ב, מהד' ד"צ הופמן, ברלין תרס"ח-תרס"ט

רשימת קיצורי המקורות

אוצר = מ"י כהנא, כתיב"ד של מדרשי ההלכה: שחזור העותקים ותיאורם, ירושלים תשנ"ה
אפשטיין, מחקרים = י"נ אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ב, בעריכת ע"צ מלמד,
ירושלים תשמ"ח
דנציג, קטלוג = נ' דנציג, קטלוג של שרידי הלכה ומדרש מגניזת-קאהיר באוסף א"נ אדלר שבספריית בית
המדרש לרבנים באמריקה, ניו יורק וירושלים תשנ"ח
כהנא, מכילתות = מ"י כהנא, המכילתות לפרשת עמלק: לראשונותיה של המסורת במכילתא דרבי ישמעאל
בהשוואה למקבילתה במכילתא דרבי שמעון בן יוחי, ירושלים תשנ"ט
כהנא, סז"ד = מ"י כהנא, ספרי זוטא דברים: מובאות ממדרש תנאי חדש, ירושלים תשס"ג
רבינוביץ, גנזי מדרש = צ"מ רבינוביץ, גנזי מדרש: לצורתם הקדומה של מדרשי חז"ל לפי כתבי יד מן
הגניזה, תל אביב תשל"ז